

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שע"י מוסדות מענה שמחה י-ם בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637/55

גליון חודש אדר ב' ה'תשע"ד | 62

תוכן העניינים:

א | פסקי דינים - יורד לאומנות חבירו - חלק א

ב | בענין גבאי צדקה שאיבד מעות מתנות לאבינונים

בית הוראה לענייני ממונות "בית גרוס"

ע"ש ברוך וברכה גרוס

שע"י כולל חושן משפט אוהל יוסף

בית ההוראה מיועד לבירור עניינים הקשורים לדיני ממונות, ניתן להתייעץ עם חברי בית הדין "נתיבות חיים" בענייני ממונות, וכן ניתן לקבל סיוע בעריכת חוזים צוואות וכדו' ללא צורך בקביעת תור. ניתן לקבל תשובות גם באידיש, באנגלית ובצרפתית.

בית ההוראה פתוח בימים א - ה בין השעות 13:40-15:30

וביום ו' עם הגר"נ נוסבוים בין השעות 11:00-13:00

ניתן לפנות בשעות אלו גם בטלפון:

02-502-3637

או כל היום בפקס: 02-502-3655

דוא"ל: beisdin@neto.net.il

כמו"כ ניתן לקבוע תור לדיונים בביה"ד "נתיבות חיים"

בפל': 052-7642-346

(בין השעות 8:00-6:30 בערב)

הדיונים נערכים בשפות עברית, אנגלית ואידיש. ההרכבים בבית הדין הם בראשות הדיינים דלהלן:

יום א'

הגאון הרב יצחק שובקס שליט"א

יום ב'

הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א

יום ג'

הגאון הרב יוסף פליישמן שליט"א

(ניתן להזמין דיונים גם באנגלית)

יום ד'

הגאון הרב אברהם דרבנדיקר שליט"א

יום ה'

הגאון הרב יעקב פרבשטיין שליט"א

הרב יוסף פליישמן שליט"א

פסקי דינים - יורד לאומנות חבירו - חלק א

1. הפוסקים נחלקו בחומר האיסור של 'יורד לאומנות חבירו', כלומר, מי שמתחרה בחבירו ומצמצם את פרנסתו באופן האסור, יש הסוברים שהוא נכלל במה שנאמר בתורה "ארור משיג גבול חבירו", ולכן כינו זאת 'השגת גבול'. ויש החולקים וסוברים שהגם שמכנים זאת השגת גבול, מכל מקום אינו בכלל ה'ארור', כיון שהארור נאמר רק על המזיז הגבול שבינו לבין חבירו בקרקע בארץ ישראל².

2. יש פוסקים הסוברים שמי שמתחיל להתעסק באומנות חבירו באופן שאסור חז"ל, וכתוצאה

1. הסמ"ג (לאוין קנג) כתב לגבי איסור השגת גבול "ואינו עובר על לאו זה דלא תשיג אלא בארץ ישראל", וכתב שם המהרש"ל בהגהותיו "לענין מקח וממכר ולקפח מחייתו הוא בכלל ארור משיג גבול רעהו אע"פ שלאו בקרקע הוא, מ"מ על הכל קאי דומיא דארור שוכב עם חותנתו דלא איירי דומיא הלאו כמו שפירשתי לעיל", והיינו שהמהרש"ל מחדש שהגם שהלאו של "לא תשיג גבול רעך" שנאמר בתורה (דברים ט, יד) אינו אלא בקרקע ובארץ ישראל, בכל זאת הארור שנאמר בענין (שם כז, ז), דהיינו ארור משיג גבול רעהו, כולל יותר מהלאו עצמו, ולא נאמר שהארור בא רק לחזק את הלאו וליתן קללה על מי שעובר בלאו זה. ועל זה הוסיף המהרש"ל וציין שבכה"ג כתב הסמ"ג בעצמו לעיל, והיינו שבלאו קג הסמ"ג סובר שלר' עקיבא חמותו אחר מיתת אשתו אינה בכלל הלאו של 'חמותו', אבל בכל זאת מוכח מהגמרא שיש איסור דאורייתא בזה, וביאר הסמ"ג שהאיסור דאורייתא הוא מה שנאמר בתורה "ארור שוכב עם חותנתו", והיינו שיש מעשים שאינם בכלל הלאו שנאמר בתורה אבל בכל זאת הם בכלל ארור והרי הם אסורים מן התורה. המהרש"ל מזכיר את זה ומרחיבו בביאורו לסמ"ג שם, וז"ל "כל שנאמר ארור להוסיף בא, כמו ארור דמשיג גבול רעהו דמרבינן מינה אפילו שאר השגת גבול, כמו שנפרש לקמן בלאו דלא תשיג גבול".

אמנם יש לדון, שהרי המהרש"ל רק הוכיח שיש דבר כזה שהאיסור דאורייתא נתחדש ונאסר בארור הגם שאינו לאו מפורש, אבל לא הוכיח שאף מקפח פרנסת חבירו הוא בכלל הארור. והיה ניתן לומר שאומר כן מסבא, כיון שלשון "גבול" אינה מצומצמת דווקא לשטח של קרקע, אלא כוללת גם גבול של פרנסה. אבל המהרש"ל עצמו בתשובותיו (פט) הביא שמקורו הוא מספר הרוקח (הלכות תשובה סי' כח), שכתב כן על מי שקיפח שכרו של חבירו, וז"ל המהרש"ל שם "ואפשר שהוא נמי בכלל ארור, כמו שכתב הרוקח, כל המקפח מחייתו של חבירו הוא בכלל ארור משיג גבול רעהו, ורבים תמהו על דבר זה, הלא הלאו דלא תשיג גבול כו' איירי בגוזל תחומו ובא"י ועובר אף על לא תגזול, וכמו שהביא הסמ"ג וכו', נראה בעיני שכן הוא מקובל מרבנותיו, דארור משיג גבול רעהו בא להרבות השגת גבול של משה ומתן, ודומה לזה מצינו שאשת חמיו הוא בכלל ארור שוכב עם חותנתו כדאיתא בירושלמי (ביבמות פ"ב ה"ד) ואף שאינה תורה להיות נידון בה משום חמותו... ה"ג אף שאינה תורה להיות משיג גבול ממש מ"מ מרבינן לאיסורא מארור משיג גבול". ואף שמשמע מהמהרש"ל שברוקח עצמו מבואר שהוא בכלל ארור, אך יש לעיין בדבר, דהנה ז"ל הרוקח "ולא תשיג גבולו אל תקח לו מחייתו, ואם קנה סחורה או מטבע כנגד השלטון, אם יבא אחד ויוסיף לו כדי ליקח מחבירו, זה לא ניתן לימחל, ונקרא רשע, ואין גזלן כמותו", הרי שלא כתב שהוא בכלל 'ארור', אלא צריך לומר שהביאור שהוא בכלל ארור הוא ההסבר של המהרש"ל בדברי הרוקח.

ומצינו עוד פוסקים שהזכירו ארור זה לגבי מקפח פרנסת חבירו, אבל לא הסבירו איך הוא נכלל בארור אם אינו בכלל האיסור של השגת גבול. הרמב"ם (שו"ת סימן רעג) כתב באחד שקיפח פרנסת חבירו "ועבר ג"כ עבירה, שירד לאומנות חבירו אפילו היה נצרך וכו', [סוף] דבר, כל מי שמעכב (חברו) לעסוק במעשיו, הרי הוא בכלל משיג גבול רעהו לפי דעתו". וכן כתב הרמ"ע מפאנו (סימן סז) "שטת רבינו הזקן מה"ר משה בסולה זצ"ל שכן היה אומר אם יש לשר תנאי עם ראובן שלא יוכל השר ליתן רשות לזולתו להלוות בעירו, אז אם ימצא משיג גבול רעהו - קאי בארור בלא ספק". וכן כתב השואל ומשיב (תליתאה ב, קיט) בפשיטות, וכן כתב המהר"ם שיק (או"ח סי' שיב) "והבא שם ומקפח את פרנסתו הוא משיג גבול וכו', וא"כ הבא שם לנהוג ברבנות הוא בכלל ארור משיג גבול רעהו", והובאו דבריו ע"י כמה מפוסקי זמנינו, שנקטו כן לדינא בפשיטות, כמו הציץ אליעזר (ד, ה; י, ג; י, לז) והיביע אומר (ט, י"ד כז). וכן היה פשוט לאגרות משה שכתב (חו"מ ב, מ) "חוששין שלא יבא איהו רב ממקום אחר ויבנה עוד ביה"כ חדש ויפסידם בהפסד גדול. שלכן אני אומר שיהיה בזה איסור השגת גבול, ולטותא דהקרא על איהו רב מאיזה מקום לבא למקום זה וליסד מנין חדש, אף לא באיזה בית קניו או שכור, ואף לא בחלק אחד מבית, וכ"ש שלא לבנות ביה"כ מיוחד". ולשון "לטותא דהקרא" היינו ארור משיג גבול רעהו. וכן מוכח מהערוך השלחן (חו"מ קנו, טז) שסובר שהארור על משיג גבול רעהו אינו מצומצם לגונב קרקע בא"י, כי כתב "אף על גב דבזמיה"ז לא נהגו בחזקת ישוב בהערים מ"מ בכפרים יש גם בזמיה"ז, והוא מתקנת קדמונים והמשיג גבול עובר בארור משיג גבול רעהו". וכן כתב שו"ת אפרקסתא דעניא (ד, חו"מ, שא) על א' שירד לאומנות חבירו "מעשה האיש הזה, הוי בכלל משיג גבול רעהו, ויחדר האיש וילפת דלא לקום בארור".

2. כן היא דעת הרדב"ז (ד, נד), שכתב שאף שהציבור רגיל לקרוא לזה השגת גבול, אבל אינו נכון, כי השגת גבול הוא רק בקרקע בא"י. והיינו שלא כדברי המהרש"ל הנ"ל, הסובר שהארור בא לרבות מה שלא כלול בלאו, וז"ל, "שמעון לא טוב עשה שירד לתוך אומנותו של חברו ויורד עמו עד לחייו, וראוי לעונש ומותר למקרייה רשע, דאמרין עני המהפך בחררה ובא אחר ליטלה ממנו נקרא רשע. ומרגלא בפומייהו דאינשי דקורין לכיוצא בזה השגת גבול, ולפי זה קאי בארור, דכתיב ארור משיג גבול רעהו, אבל לפי האמת קרא לאו בהכי משתעי, אלא במסיג גבול קרקעו של חברו ומרחיב את גבולו, ולעבור עליו בשני לאוין אם הוא בארץ ישראל, ואין כאן מקום להאריך בזה. וכל שכן שיש במצרים תקנה קדומה וחרימן של ראשונים שלא יוסיף ולא ישכור מן הנכרי הבית או החנות שדר בו ישראל, ואם בבית דירה אמר כך כל שכן במקום שתלוי בו פרנסתו ופרנסת ביתו, «המשך בעמוד הבא»

מזה תקופה פרנסת הראשון, הרי הוא עובר על איסור דאורייתא של גזל, ודינו כמו גזל דאורייתא³, וזו עבירה חמורה במיוחד⁴. ויש הרבה

ואפי' אחר שנשלם זמן האלתזם אסור לישראל להשתדל לקחת את מקומו, דלא גרע מעני המהפך בחררה דאומד דעתא דלהכי נחית תחלה שאחר שיושלם הזמן יחדש אלתזם אחר⁵, והיינו שמסכים שהוא רשע, כי פשוט שהוא יותר גרוע מעני המהפך, אבל מ"מ ס"ל שאינו בכלל הארור. וכן נראה דעת החתם סופר במקום א', כי כתב בתשובה (ה, מא) לר' מרדכי בנעט וז"ל "הגם שאילולי לטווא דרבנן מטעם השגת גבול ומעורפי' היה מקום לדון, ומשום כן נהגו קדמונינו להטיל גודא בכל הדפסה והדפסה, ולא סגי להו בדין מעורפי' כיון שאינו ענין מטעם שכ' הדרת גאווה, אבל ראו קדמונינו בכל תפוצת ישראל מיום החל הדפוס לגזור בגזירת עירין על כל המשיג גבול, למען לא יהי' שלוחי מצוה ניזוקי', ולא דמי לאוראנדא ומעורפי' ועני המהפך בעלמא, כי אם לא ירויח במקו' זה ירויח במקום אחר, אבל הכא א"א להדפיס בלי שיוציא הוצאות הרבה ויבוא מי שיבוא אחריו ויפסדנו קרנו ועמלו, ומטעם זה אסר רמ"א ספרי רמב"ם של המדפיס השני, כמ"ש בתשובתו סי' יו"ד בעיקור הראשון⁶, והיינו שהגם שהשני יורד ממש לאומנות חבירו, כי הראשון לא ירויח בכלל בגלל מעשיו של השני, כמבואר שם, בכל זאת היה צורך להטיל חרם על השני, ולא אמר שהוא בכלל הארור של התורה כיון "שיש מקום לדון" בזה, ומוכח מכאן שלא היה ברור לחת"ס שיורד לאומנות חבירו הוא בכלל ארור משיג גבול, ואפילו אם נאמר שכוונתו במה שכתב "שיש מקום לדון" היינו בגלל ההיתרים של הגר"מ בנעט [שהחת"ס באמת לא הסכים להם, כמבואר שם בסי' עט] בכ"ז החת"ס קרא אותנו משיג גבול, ובכ"ז היה צורך בלטווא דרבנן ולא סגי בארור של התורה. וכן מוכח מתשובה אחרת (עט ד"ה פסיק השם הרביעי), כשהוא מביא את הרוקח שעליו ביסס המהרש"ל את שיטתו, החת"ס למד ממנו שיש איסור דאורייתא של גזל ביורד לאומנות חבירו, ולא הזכיר מש"כ המהרש"ל בדעת הרוקח, שעל המשיג גבול נאמר הארור.

3. כך פסק החתם סופר (סי' עט ד"ה השם הרביעי יורד לאומנות), וז"ל, "יורד לאומנותו לכאורה נראה כל הנוגע בענין זה אסור מדאורייתא וגזל גמור הוא מן התורה", והביא שלש הוכחות שהוא בכלל איסור גזל מדאורייתא, (א) מדברי המשאת בנימין (תשו' כז), היות "שבסוף דין הג' כתב רק שהם גזלנים מדרבנן, אבל מ"מ אינו יוצא בדיינים, שוב בדין הרביעי שהוא יורד לאומנות החליט שהוא גזל גמור ויוצא בדיינים, א"כ הוא גזל מדאורייתא, דכל בדרבנן אינו יוצא בדיינים". (ב) מתשובת הרמ"א סימן י', שפסק שגוים כלולים באיסור של ירידה לאומנות חבירו, כיון שהוא בכלל "גזל", שהוא מז' מצות בני נח, ואם אינו איסור דאורייתא גוים לא היו כלולים באיסור "שמע מינה דינא דאורייתא הוא, כמו שהקדים רמ"א ז"ל בפתחת התשובה ההיא". (ג) "וכן משמע מרוקח דמייטי יש"ש (המובא בהערה 1), דמייטי נמי ביורד לאומנות, כמ"ש שם" [אמנם יש להעיר שלפי הביאור של המהרש"ל שהרוקח רק אומר שהוא בכלל ארור משיג גבול רעה, אין הוכחה שהוא בכלל איסור גזל]. ולקמן בהערה 6 יובאו דברי המהרש"ם בדחיית ראיות אלו. יש לציין שהאגרות משה (חו"מ א, לח בסוף) הביא תשובה זו של החת"ס, ופסק כן בפשיטות.

החת"ס הקשה על עצמו מלשון הבית יוסף (קנו), שמשמע שאין זה אלא איסור דרבנן, ויישב "ולפע"ד הוא בכלל הא דכתיב ובין אחיו ובין גרו וכו' ניתן רשות לחכמי הש"ס לדון בין איש וגרו, והם אמרו וחקקו ועשה דין תורה וגזל דאורייתא, והם אמרו שת"ח יכול לקבוע רוכלתו באתרא דלאו דיליה, כי ראו שאין בזה הפסד הישוב, ועוד, כל ישראל מחוייבים להחזיקו על התורה". והיינו שבפסוק "בין גרו" נתנה התורה כח לחכמים לקבוע מה לאסור ומה להתיר, ומה שקבעו חז"ל שהוא אסור שוב הרי הוא נכלל באיסור גזל דאורייתא, ולכן אין מדברי הב"י משמעות שהאיסור אינו אלא מדרבנן, כי כוונת הב"י רק שהכח להחליט מה להכניס לאיסור גזל דאורייתא הוא ביד חכמים, אבל אחרי שהחליטו לאסור, האיסור הוא דאורייתא, ודינו שוים לדין גזל דאורייתא, בין לגבי חיוב חזרה ובין לגבי הדין אם גוי נכלל באיסור. וכן חזר ע"ז בסי' קיח (ד"ה אהובי ידיד) והביא כן מהרוקח שהובא במהרש"ל, וז"ל שם "היו זהיר ולא תשיג גבול רעך ולא תקח מחיתו ואם קנה סחורה או מטבע מן השלטון ויבוא אחר יוסיף כדי ליקח מחברו זה לא ניתן למחול ונקרא רשע ואין גזלן כמותו".

יש לציין שמה שכתב החתם סופר שמי שיורד לאומנות חבירו חייב להחזיר כוונתו הוא שחייב להחזיר למצבו הקודם, ולא שחייב לשלם את הפסדים של הראשון עד שהחזיר, כי החת"ס הוכיח כן מהמשאת בנימין, שחייב מי שקנה אורנדא שעד עכשיו היה בחזקת יהודי אחר להחזירו לראשון, אבל לא מצא שם שחייב אותו לשלם לראשון את הפסדיו ומניעת הרווח שנגרמה לו [ונרחיב בזה בעתיד בעז"ה].

ועוד פוסקים כתבו כדברי החת"ס, שיש איסור דאורייתא של גזל ביורד לאומנות חבירו, הבית שלמה (חו"מ ס"ס צז) כתב "באומנותו בכך וסמכא דעתא עילויה כו' גזל גמור הוא ויוצא בדיינים", וכן נקט המהרש"ך (א, נא) בפשיטות במקרים מסויימים, וכתב כן לגבי מי ש"החזיק במלאכתו אשר עושה במכס המלך" ובא מיישור "להשיג גבול ולסלקו מאומנותו", שהיות שהראשון כבר זכה בעבודה הזאת "הנטלו הוא גזל גמור מדאורייתא וחייב להחזירו", והביא דבריו גם בשו"ת פני משה (א, לט ד"ה לעת כזאת), והביא שגם המהר"י אדרבי סובר דהוי גזל. גם האג"מ (חו"מ ב, מ ס"ק א) פסק ממש כדברי המהרש"ך [אמנם לא הביאו] בנידון של השגחה, לגבי אחד שמנע מהתנויות שהם תחת השגחתו מלקנות בשר מבית השחיטה שהיה לו השגחה אחרת, כדי להפעיל לחץ על בית השחיטה לעזוב את ההשגחה הראשונה ולהחליפו בהשגחה שלו, ופסק האג"מ "הרי דבר פשוט וברור שאיכא איסור השגת גבול אף

שסוברים שאמנם הדבר אסור מדאורייתא, אבל אינו בכלל גזל⁵. ויש הסוברים שכל האיסור אינו אלא מדרבנן, מפני תיקון העולם⁶.

בדברים שלא קנו ממש אלא בהבטחה וכדומה, וכ"ש בדברים שנקנו שהוא גזל ממש, וענין הרב במקום שנותן השגחה הוא קנין למשרה ההיא לא רק כדן פועל אלא גם יותר מזה⁷, דהיינו שמה שהשגחה השניה פועלת כדי שהמשטחה תפטר את הרב מטעם ההשגחה הראשונה, דבר זה נקרא גזל, כיון שיש לרב המכשיר קנין. אמנם לא מוכח מדברי הפוסקים הללו שייסברו עד כדי כך כמו החת"ס שיש איסור גזל במקרה שאינו עושה פעולה ממשיית לסלקו, אלא רק פותח עסק המתחרה, וגורם לו להפסיד פרנסתו.

4. כך כתב שו"ת חתם סופר (חו"מ סא), וז"ל, "אך בכעין נדון דידן, שע"י שיורד לאומנותו ודהוה לגמרי שא"א לשניהם שיקצבו ונמצא מדחה משלו לגמרי, זהו יורד לאומנות חבירו ממש, ועל זה אמרו שהוא מכל מה שהעמיד דוד כל התורה עליהם, והוא מהחמורות". והיינו שהפירוש האמיתי של "יורד לאומנות חבירו" בלשונו של הגמרא הוא מי שע"י מעשיו דוחה את הראשון לגמרי מלהמשיך להתעסק בדבר שממנו התפרנס עד עתה, והוא חמור מאוד עד כדי כך שהוא אחד מה"א דברים שהעמידם דוד המלך כעמודי התורה, והוא חורץ דינו "לא עשה לרעהו רעה דמנה בהדיא ומפרש לה שלא ירד לתוך אומנתו של חבירו, הא אם ירד - רשע נמי הוא, ולא עוד אלא שמשמע שהוא חמור משארי דקחשיב התם, מדקרי להו לצדיקים בשמם, שמע מינה דאית בהו מדרגות ודרך צדיקים ובינוי", משא"כ באומנות חבירו ע"כ נאסרו כל המדרגות, לכן לא משכח בהו צדיק דהוה נזהר ביה טפי, וכל הישר הולך ע"כ ה' שמור מזה החטא, ואם לא נשמר דמו בראשו ועברין מתקרייא". וכתב עוד שגם החוות יאיר (מב) יסיכם לו שיש איסור גמור לעשות פעולה שכתוצאה ממנה הראשון יפסיד פרנסתו, אלא שהחוות יאיר הבין שאותו פסוק אינו מדבר ביורד שמונע את הראשון להמשיך להתעסק בפרנסתו, ולכן פירש שהגמרא התכוונה רק למיתת חסידות. יש לציין שבסימן עט החת"ס (סד"ה מהפך השם השני) בעצמו פירש הגמ' במכות כחוות יאיר, שהתכוון למיתת חסידות.

5. כן נראה מתשובת השארית יוסף שכתב למהרש"ל (יז, ד"ה אהובי שם), וז"ל, "דאף אם נהגו אין מנהג כזה מבטל הלכה לעבור על לאו דלא תסיג", וכנראה שסובר כמהרש"ל שהבאנו בהערה 1, שאם לא כן היאך כתב שהוא עובר על לא תשיג [אך אכתי דבריו צ"ע, כי כתב שהוא עובר על לאו של לא תסיג, בניגוד למהרש"ל שכתב שרק נכלל בארור, ואיך הוא מתאים לנאמר בלאו, "בנחלתך אשר תנחל"], וכן כל אלו שהזכרנו בהערה 1 שסוברים שהוא בכלל הארור ע"כ סוברים שהוא אסור מן התורה.

6. כן משמע מדברי התרומות הדין (ב, קכח) שכתב "דכל מה שאסרו חכמים שלא ירד איש לאומנות בידו להשיג גבול", וכן היא המשמעות הפשוטה של דברי הבית יוסף (קנו ד"ה ואמאי דאמרינן), שכתב ש"דינים הללו דמצו מעכבי מדרבנן בעלמא הוא, מפני תיקון העולם". בקונטרס תיקון עולם (ס"ק א) המהרש"ם סתר את ההוכחות של החת"ס (הובאו לעיל הערה 3) שיש בזה איסור דאורייתא. לגבי ההוכחה שהביא החת"ס מהמ"ב שחייב להחזיר המצב לקדמותו, הביא את דברי הריב"ש שגם בגזל דרבנן יש מקרים שצריך להחזיר. וכן דחה את הראיה ממה שהרמ"א חייב גוים בדבר זה, וכתב שהפשטות של הב"י הוא שאין זה אלא איסור דרבנן, ושלא כמו שפירש החת"ס בדברי הבית יוסף. וכן בבית יצחק (יו"ד סי' ס"ק ה) נקט שזהו רק דין דרבנן, כפשטות דברי הב"י, וכן הנחלת שבעה (סי' ג ד"ה והנה אע"פ שלענ"ד) למד את דברי הב"י כפשטות, שכל הדינים האלו הם תקנות של חז"ל משום יישוב העולם, וכן הבין השו"ת שם אריה (חו"מ כ, ז). ועל המהרש"ך שהבאנו בהערה 3 השיג האורים גדולים (סי' לד לימוד קצו) וטען שלא שייך לקרוא להחזקת משרה 'בעלות', כי זהו דבר שלא בא לעולם [ואמנם אינו מביא ראיה לכך, אבל נראה שיש להביא ראיה שזו ההגדרה של משרה ממש"כ הטור (ר"ס קעו) "שני חייטין או שני אורגין שהתנו ביניהם שכל מה שיויח זה וזה במלאכתן יהיה ביניהם בשוה אין זה שתופות כלל שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם", וכ"כ המהרש"ל שם (ד"ה ומתן זה)] והוכיח כשיטתו מהרדב"ז. והיה נראה שיש להוכיח נגד המהרש"ך מתוס' קידושין (נט, א ד"ה עני) שכתב "ומכאן [מדן עני המהפך בחררה] נראה למהר"י יצחק שאסור למלמד להשכיר עצמו לבעל הבית שיש לו מלמד אחר בביתו, כל זמן שהמלמד בביתו, שמאחר שהוא שכיר שם ילך המלמד במקום אחר להשתכר שם", כי הרי לשיטת מהרש"ך אין צורך ללמוד כן מדן עני המהפך, שהרי זה גזל ממש. [הגם שהמהר"ט הקשה מעין זה על תוס' גופא, אבל יישובו לא שייך כלל לפי המהרש"ך, כיון שאם הוא גזל דאורייתא לא שייך להתיר מטעם הפקר. ובכלל יש לתמוה על התוס' שדימו דין זה לעני המהפך ולא דימוהו ליורד לאומנות חבירו, שהוא יותר חמור, ומעשה כזה הוא בגדר של יורד לאומנותו לפי מה שהגדיר המ"ב סד"ה אמנם נראה שהשתופין. ואולי יש ליישב כל הקושיות ולומר שמצד יורד לאומנותו אין לאסור מטעם קנאת סופרים תרבה חכמה כמבואר בב"ב (כא, ב)].

וכן החוות יאיר (מב, ד"ה והנה ממוצא) סובר שאיסור זה אינו אלא דין דרבנן, וכן הפרשת מרדכי (חו"מ ז) הביא את תשובת הרמ"א שממנה למד החת"ס דהוי גזל דאורייתא, והסכים לכך שכן מוכח מהרמ"א, אך כיון שהיה פשוט לו שאין זה גזל דאורייתא, נשאר בקושיא על הרמ"א.

7. בבבא בתרא (כ"א, ב) נחלקו בזה האמוראים, רב הונא סובר "האי בר מבואה דאוקי ריחיא, ואתא בר מבואה חבירה וקמוקי גביה, דינא הוא דמעכב עילויה, דא"ל קא פסקת ליה לחיותי", ואילו רב הונא בריה דרב יהושע «המשך בעמוד הבא

3. אדם שגר בעיר, מותר לו לפתוח עסק המתחרה עם עסק הקיים,⁷ אמנם הרבה פוסקים סוברים שההיתר קיים רק אם יש אפשרות ששני העסקים ימשיכו להתקיים ולהרויח, אלא שהראשון ירויח פחות ממה שהרויח עד עכשיו, אבל אסור לשני לפתוח עסק דומה אם מחמת כן יפסיד הראשון פרנסתו,⁸ ואם עושה כן דינו כיורד לאומנותו של חברו, על אף שלא היתה כוונתו להפסיד לראשון אלא בגלל שרצה להרויח

סובר "פשיטא... בר מבואה אבר מבואה דנפשיה לא מצי מעכב בעי רב הונא בריה דרב יהושע בר מבואה אבר מבואה אחרינא מאי תיקו". ופסקו רוב הראשונים כרב הונא בריה דרב יהושע, וגם פסקו לקולא בספקו לגבי מי שגר במבוי אחר באותו עיר. ולכן פסק השו"ע (קנו, ה) "היה שם במבוי אחד מבני אומן ולא מיחו בו, או שהיתה שם מרחץ או חנות או רחים ובה חבירו ועשה מרחץ אחרת כנגדו, אינו יכול למנוע ולומר לו אתה פוסק חיי, ואפילו היה מבני מבוי אחר אינם יכולים למנוע, ויש ביניהם אותה אומנות".

8. לפי רוב הפוסקים שובי'א בהערה הבאה די במה שיפסיד הפרנסה שבחר להתעסק בה, ואף שיכול לעסוק באומנות אחרת. אמנם בדעת המהר"ק אפשר להסתפק, כיון שהוסף וכתב "קרינא ביה אומנותו בכך, כלומר להלוות ברבית לעב"ג, שהוא עיקר אומנות היהודים השוכנים בארצות האלה. וכמעט שאין להם אומנות אלא הוא, ואם כן מצי ראונו לעכב על שמעון, ומשמע שטעם האיסור הוא מחמת שאינו יכול למצוא פרנסה חלופית. אמנם נראה שאין זו כל כך ראייה, כיון ששם הוצרך המהר"ק להוסיף טעם זה של "אומנותו בכך" מאחר והראשון עדיין לא התחיל לעסוק בזה ממש, ודין זה תלי ב"אומנותו בכך" כמבואר בתוס' (כא, ב ד"ה מרחיקין), אבל כדי לאסור על אדם להתחרות עם עסק קיים, יתכן שגם המהר"ק יסכים שדי במה שהראשון לא יוכל להמשיך להתעסק עם העסק שבחר כדי להתפרנס, אך אין ראייה לכך מדברי המהר"ק. 9. אחד המקורות לדעה זו, שאסור לפתוח אם הראשון יפסיד פרנסתו, היא מדברי המרדכי (ב"ב תקטז) שמביא בשם האביאסף, "ומבוי הסתום מג' צדדין, רק בצד אחד יכנסו לו, ודר ראונו אצל סופו הסתום, ובא שמעון לדור כנגד הצד הפתוח, שאין העובד כוכבים יכול לילך אם לא ילך תחלה לפני פתח שמעון, נראה דיכול לעכב עליו כדבר הונא". אבל בבית יוסף (קנו) דחאו מהלכה, וכתב "ונראה דאביאסף סבר דלא כרב הונא בריה דרב יהושע, ואם כן לדין דקיימא לו כרב הונא בריה דרב יהושע ולא מצי מעכב עליו". אמנם, בדרכי משה (ד) מודפס בסוגריים על הבי"ו "ולעניות דעתי נראה דגם רב הונא בריה דרב יהושע מודה בהאי דינא דחנות, דהיה שמעון יושב בפתח ולא היה שום אדם יכול לעבור לראובן אם לא הלך תחלה לפני פתח שמעון, וכן כתב המרדכי בהדיא שם, ומשמע דדוקא מכאן פסק כן דזה מיקרי יד לחיותו, ולא כשמעמיד החנות בצדו, ועיי' שו"ע ודוק". והאחרונים דנו אם ההגהה הזאת היא מהד"מ או מגדול אחר [עיי' בהגהות על הטור שם]. אמנם, אין שיהיה, הרמ"א בתשובתו (סימן י) הביא את האביאסף, וכתב עליו "משמע שהלכתא כוותיה דרב הונא מדמייתא ראייה מיניה. אלא על"כ צריכין אנו לחלק בדבר **דברי היזקא** כגון הכא גבי מבוי שבדאי זיקק לו, כ"ע מודו והלכתא כרב הונא ואם כן בנדון דידן נמי ברי היזקא הוא, כי שיעורטלומר השני נתן להכריז שכל ספר יוזיל זהוב טפי מהגאון. ומי ראה זאת ולא יבא אליו לקנות ממנו, ויכול הוא להוזיל, כי הוא מעשירי הארץ. לכן גם בדינינו הלכתא היא כרב הונא". והיינו שדבריו בתשובה שם שונים קצת מדבריו בדרכי משה הנ"ל, שבד"מ כתב שרב הונא בריה דר"י מודה בכה"ג, ובתשובה כתב שבמקרה של ברי היזקא ההלכה היא כרב הונא. אך על כל פנים מוכח מהתשובה הנ"ל שהרמ"א סמך על האביאסף, שהרי מכאן זה אסר לקנות את ספרי הרמב"ם שהדפיס המתחרה עם ספרי הרמב"ם שהודפסו ע"י המהר"ם פדאוה.

החת"ס (ה, עט ד"ה והרב"י מיייתי) הביא את הרמ"א והאביאסף, וביאר שהמקור של האביאסף הוא הגמ' שם, "אמר רב הונא האי בר מבואה דאוקי ריחיא, ואתא בר מבואה חבריה וקמוקי גביה דינא הוא דמעכב עליוה דא"ל קא פסקת ליה לחיותי לימא מסייע ליה מרחיקים מצודת הדג מן הדג כמלא ריצת הדג וכמה אמר רבה בר רב הונא עד פרסה שאני דגים דיהבי סייארא", ופירש מה הטעם שרב הונא דיבר אודות ריחים, "וזה שייך ברחיים שהשמיע קול, וכל עובר עליו יודע ושומע ביום ובלילה שיש כאן רחיים, ומי פתי ילך לא השני כיון שהראשון קודם לו, נמצא **פוסק לחיותי לגמרי**, וכעין אביאסף מיירי בחנות פתוחה וחונני יושב ופירות לפניו, וכל עובר במבוי פוגע בראשון תחלה, ופוסק לחיותיה לגמרי", והוסיף שהגם שהגמרא דחתה את הראיה מדג, אבל אין זה אלא דיחוי, אבל האמת היא שפוסקים את הברייתא, והוא ראייה לרב הונא. וכתב לדינא, "הלכתא כרב הונא היכי דפסיק לחיותיה לגמרי מעכב אבר מבואה", אפילו אינו בטוח, ור"ה בר"י לא פליג אדר"ה כלל, אלא מיירי משארי אומניות וחוניות של אומניות שאינם דומים לרחיים ודג, או במבוי מפולש שאינו אלא פוחת חיותיה, ולא פוסק לגמרי". וכך פסק למעשה וכתב "וזה היא שיטה מחוורת שמסך עלי רמ"א בתשובה הנ"ל, ולהאי שיטה **כל בפסק חיותי מההיא מידי לגמרי** ואומנתו בכך, אפי' לא ה' בטוח שיבוא לידו, לא כבטחון דרש"י ולא כרמב"ן, ורק שנגמר הפיסק וכדומה, **אסור מן הדין והוה גזלן גמור**". וכיון שהגמרא עוסקת באופן שרק פתח עסק המתחרה, נמצא שהחת"ס פוסק שאם ע"י פתיחת העסק השני הראשון יפסיד פרנסתו, אפילו אם הראשון לא היה בטוח שהיה לו פרנסה לפני זה, מכל מקום השני עובר על איסור דאורייתא, וב"ד מחייבים את השני לסגור את העסק. יש לציין שבמה שהחת"ס סובר שפוסקים כמו הברייתא של מרחיקין מצודת הדג אפילו אם לא יהי סייארא, דעת יחיד הוא, וכמו שיבואר בהמשך. [למעשה לפי מה שביאר שם זה הפשט

לעצמו⁹. ולכן פסקו הרבה פוסקים¹⁰ שאם יש לאדם חנות בתוך מבוי שאינו מפולש, אסור לאדם אחר לפתוח אותו סוג חנות, אם ברור שעל ידי זה הקונים יפסיקו לקנות אצל הראשון, כיון שלפני שיגיעו אליו ימצאו את אותה חסורה אצל השני. דוגמא נוספת שהביאו הפוסקים, במקרה שאדם הדפיס ספר שאין עליו זכויות ומותר לכל אדם להדפיסו, ולפני שהספיק למכור את הכמות שהדפיס בא אדם אחר והדפיס את

ביהבי סייארא לפי הר"י מיגאש, ורק, אין שהבין החת"ס, האביאסף לא למד הפשט של הר"י מיגאש ביהבי סייארא אלא כרש"י או הרמב"ן. גם רע"א בתשובתו אליו על מש"כ בתשו' הזאת הבאנוהו לקמן הערה: סובר שמחמירין רק ביהבי סייארא.

גם המהר"ל (תשו' לו, ד"ה השם הרביעי) סובר שפוסקים את הברייתא של מרחיקים מצודת הדג, אבל בניגוד להחת"ס הוא סובר שפוסקים כתיורן של הגמרא, שהטעם של הברייתא הוא משום דהדגים יתבי סייארא, ולכן רק בדבר שנקרא יתבי סייארא, שהוא מפרש דהיינו שהוא "מזמן אצלו ויכאלו בא לידו דמי", סובר המהר"ל שיש איסור לפתוח עסק. גם בשו"ת שארית יוסף חילק וכתב שהגם שפוסקים כרב הונא בריה דר"י, בכ"ז אם זה יגרום שהראשון יפסיד פרנסתו אסור לו לפתוח, וז"ל "נדון דידן שהוא **מבטלו לגמרי מאותה מלאכה איכא יותר טענה דקא פסקת לחיותי**". וגם תלמידו של המהר"ל, המשאת בנימין (כז ד"ה ומהד"ן הרביעי), הסכים שפוסקים להלכה את הברייתא של מצודת הדג, וכפי שפירשה הגמ', שהוא בגלל שיהי סייארא, ופירש (ד"ה אמנם נראה) שכל דבר שהוא אומנותו הוי כמו יתבי סייארא, ולכן כתב (ד"ה הדין הרביעי) "ונראה לי דע"כ לא פליג רב הונא בריה דרב יהושע ארב הונא אלא כה"ג דרחיא, דאינו מבטל לראשון לגמרי, שהרי הראשון עומד בריחם שלו, אלא שהשני אוקי עוד רחים אחד ומחסר לראשון ממחיתו שלא יהיה ריח הרבה לראשון כבראשונה, אבל מ"מ יש לראשון ריח פחות מבראשונה, אבל היכא דבא השני לדחות את הראשון לגמרי **ולבטל אותו ממחיתו** בענין החנות והאורנות, שאין רשות רק לאחד בכל העיר, ובא השני והשיג גבול הראשון ודחה אותו לגמרי, כ"ע מודו דמצי מעכב אפי' אבר מבואה דידיה, דהא ודאי פסק לחיותא לגמרי". ובדבריו שם הסתפק אם רבו המהר"ל מסכים איתו או לא, אך כתב שאפילו אם המהר"ל אינו סובר כמותו, הדין הוא כדבריו.

גם המהר"ק (תשו' קלב) סובר שאם הראשון מפסיד פרנסתו לגמרי אין נותנים לשני לפתוח עסק המתחרה, ויתר על כן, אם השני פתח עסק המתחרה באופן כזה כופים אותו לסגור, והוא מוכיח שכל זה שייך אפילו אם הראשון עדיין לא התחיל כלל לעסוק בזה, כל שכן אם כבר התחיל. גם הרד"ך (כז, ג) נקט לדינא שפוסקים את הדין של מרחיקים מצודת הדג באופן שיהי סייארא, וגם פסק שמי שעובר על הדין מוציאם ממנו, ולכן הוציא את השני בגלל שמעשיו היו גורמים לראשון להפסיד "עיקר מחיתו", וכמו המהר"ק אף הוא למד דין זה מכאן התוס' (שם, ד"ה מרחיקין) שכתבו בתירוץ השני שהטעם שמרחיקים מצודת הדג הוא כיון ש'אומנותו בכך'. גם הגינת וורדים (ח"ו"מ ג, כ) נשאל בשאלה דומה קצת המקרה של האביאסף, וחייב את השני להסתלק בגלל האביאסף, ותמה על הבי"ו שדחה את האביאסף והסביר שהאביאסף סובר שפוסקים כרב הונא בריה דר' יהושע רק בדבר שאין הזיקק ברור, אבל "בכה"ג הרי הזיקק ניכר טובא". וציין בדבריו גם שהכנה"ג (קנו, הגהב"ט) הביא את דברי הבי"ו שהשיג על האביאסף, והביא על כך את שיטת הרמ"א ושארית יוסף וכו' להראות שהוא גם סובר שלדינא פוסקים את האביאסף. גם הלבושי מרדכי (חושן משפט יג) הביא חלק מהפוסקים הנ"ל, ופסק שאפשר למנוע את השני שרצה להתחיל עסק המתחרה עם הראשון, כיון שהיה בטוח שהראשון לא ישרוד אם השני יתחיל. ובסוף הסכים שרצה שהשיע השואל, שיעשו ונתפוט בצורה שהראשון ימשיך להתפרנס.

וכן בעוד מקום (שם תשו' יב) פסק כאביאסף. 10. באופן שכתבנו בפנים נראה שכמעט כל הפוסקים יסכימו, כי כבר הבאנו בהערה הקודמת הרבה מגדולי הדורות שפסקו כן. וגם אלו שלא פסקו כמו האביאסף [כמו הבי"ו שדחה את האביאסף וכמו כן בגינת וורדים (ח"ו"מ ג, כא) מובא תשובה מר' יוסף בכר יוסף שפסק ככה"ב בניגוד לדעתו של הג"ו שהבאנו בהערה הקודמת, וכן הבית אפרים (ח"ו"מ כו-כח) שדחה את האביאסף לגמרי מהלכה, כי בתחילה (כו, ד"ה אמנם נפע"ד אע"פ) טען שמה שהובאה בד"מ שיטת האביאסף אי"ז מהרמ"א, ומה שהרמ"א מביא את האביאסף בתשובתו אי"ז אלא כסניף, וגם כתב (כו, ד"ה אמנם לעיקר הדין) שממה שהרמ"א לא הביא אותו בשו"ע מוכח שלא פוסק כן לדינא. וטען (כז, ד"ה ואמנם כבר ביארתי שלענ"ד) שהשארית יוסף ומ"ב אוסרים רק כשהשני נכנס למקומו של הראשון, ולא כשהוא פותח חנות במקומו אף שמחמת כן לא יבואו כלל לחנותו של הראשון, וגם טען (כז, ד"ה ובתשובתי הראשונה) שאחרי שהגמרא הביאה שרשב"ג סובר כר' הונא אין ללמוד כלום מהברייתא של מרחיקים מצודת הדג, כיון שאפשר לאוקמא כרשב"ג ואינו לדינא, ולפ"ז אפילו ביהבי סייארא אין לאסור על השני לפרוש מצודותיו, בכל זאת נראה שבמה שכתבנו בפנים יתכן שגם הם יסכימו, דהבית אפרים ודאי יסכים, שהרי כתב (עמ' מט ד"ה ולפ"ז אתי שפיר) שבמקרה של הרמ"א [שיובא בהערה הבאה] אפשר באמת לעכב על השני כיון שבמקרה של המהר"ם פדאוה "שם היזק עליו וברי הזיקא", ובזה כו"ע אוסרים. ויישב שכך למד הרמ"א מהאביאסף שהיה ברור שכולם לא יקנו מן הראשון שיושב בפנים ובזה הבית אפרים מודה שאסור לשני לפתוח. ולכן גם הוא מסכים במקרה שהבאנו בפנים. ולפי דבריו יוצא שיתכן שגם הבי"ו יודה בזה. יש לציין שלפ"ז אין הבדל כל כך גדול בינו לבין החת"ס, כי החת"ס שפסק האביאסף מעמיד אותה (ה, קיח) «**המשך בעמוד הבא**

אותו ספר, ורוצה למוכרו במחיר יותר זול מהראשון, באופן שהראשון אינו יכול למכור בזול כל כך, ופסקו שביט דין יכול למנוע את השני מלמכור עד שהראשון יסיים למכור את כל ספריו¹¹. וכן אם המצב של השוק הוא שאין מקום לשנים להתעסק באותו עסק, כגון אם יש חנות אחת שמוכרת תשמישי קדושה, ולפי גודל הציבור אין מקום לשתי חנויות כאלו באופן ששניהם ירויחו, אסור לפתוח חנות נוספת¹². ואם בגלל העדר התחרות נוטל המוכר מחירים גבוהים, יכולים בית דין לקבוע לו מחירים הגונים או לעשות תקנה אחרת להבטיח מחירים הגונים¹³.

4. אם מטרת השני אינה להרויח, אלא כדי להפסיד לראשון, לכל הדעות אסור לו לפתוח עסק המתחרה, אפילו אם רק יפחית פרנסת הראשון. ואם פתח, בית דין מחייבים אותו לסגור¹⁴.

ד"ה והרב"י ("דחיים הוא נפסק לגמרי מכל וכל, הואיל והמבוי נתון וזה יושב בראש המבוי ברחיים או תינוקות המשמיעים קול, אשר כל העובר ישמע קול וילך לזה ולא להאחרון, נמצא פוסק חיותו לגמרי, בזה כופים" [וכן הבאנו בהערה קודמת שכך כתב בס' עט]), והחילוק ביניהם הוא רק בזה שהח"ס אוסר אפילו במקרה שלא היה בטוח שהראשון היה מצליח בלא"ה, משא"כ לפי הבית אפרים, שאין בזה איסור.

11. אופן זה הוא המקרה של הרמ"א בתשובה הנ"ל. בהערה הקודמת ביארנו שגם הבית אפרים, שהוא מיקל בדינים אלו, יסכים שבכ"ג אסור לשני להדפיס את הספר. 12. כך פסק האגרות משה (ח"מ ב, לא), וזה בעצם הפסק שלו גם (ח"מ א, לח) במקרה שאסר על אחרים לפתוח עוד בית כנסת בגלל שלא היו מספיק מתפללים כדי לפרנס את הרבי שהתפרנס מהבכ"ג הקיים, וז"ל, "דבדבר שאין מקום לשניהם איכא איסור יורד לאומנות חברו אף לבר מאתיה, אף לרב הונא בדר"י". גם הגר"ם נוסב"ם כותב (קובץ הישר והטוב י' עמ' נח) שרגילים לפסוק כן. [ובעז"ה בעלונים הבאים תתייחס לנושא של תועלת הציבור].

13. האגרות משה לא התייחס שם לבעיה הזאת. אמנם בשו"ת לבושי מרדכי (ח"מ יב) כשדן במקום שהיה להם מקוה אחד, ובגלל שהמחירים היו גבוהים בנו עוד מקוה, ובעל המקוה הראשון טען לזכותו מכאן האביאסף, והוא הצדיק אותו לולא שהיה נוגע לקיום טבילת מצוה, שלדעתו דומה למקרי דרדקי, ועכ"ז הוא פסק שיעשו הסדר בענין שהראשון ימשיך להתפרנס, ולענין המחירים פסק שד' טובי העיר יכולים לקבוע מחיר הגון, בדומה למה שפסק הב"ח (ישנות ס) שעל הקהל לתקן תקנות שהם לטובת הציבור על חשבון היחיד, ובפרט אם רוב הציבור הם עניים והמיעוט הם עשירים.

14. כך פסק הערך ש"י (קנו, ה ד"ה ואם מוזיל), מכה שכופין על מידת סדום, והוכיח ממנה"ק (שורש ט) שאפילו אם יש קצת תועלת, כגון שרוצה שהשני ישלם לו משהו, עדיין נחשב מידת סדום. [ונראה שאין זה שייך למקרה שלאחד היורשים יש שדה בסמוך לשדה שנפל לו ולאחיו בירושה, שנחלקו הראשונים בדינו, ונחלקו בזה המחבר והרמ"א בס' קעד, א, האם מותר להשא שאין לו שדה שם לדרוש כסף כדי שהאח השני יקבלו בלי גורל, ולפי הרמ"א אינו מידת סדום, כי שם היה לירוש צוות בשדה ולכן הוא דורש כסף כדי לוותר, משא"כ פה אין לשני שום זכות ורק רוצה להוציא מהראשון כסף]. ומצינו עוד בנידון של מתחרה שלא למטרת ריוח בשו"ת הרמב"ם (סימן רעג), שכתב בענין רופא שהסתכסך עם הדיין שהיה גם מתפרנס ממה שהיה מוהל בכמה כפרים, ובגלל הסכסוך התחיל הרופא ללכת לכפרים האלו ולהציע להם למול בנם בחינם, וע"ז כתב הרמב"ם "ועבר ג"כ עבירה, שירד לאומנות חברו אפילו היה נצרך. אבל כשאינו נצרך, הרי זו אכזריות והפלגה בנקימה ובנטייה וכו', [סוף] דבר, כל מי שמעכב (חברו) לטוב בבעצמו, הרי הוא בכלל מסיג גבול רעהו לפי דעתו". [לכאורה מוכח מדבריו אלו שסבור כמו האביאסף, שאם לא כן למה פסק שבנצרך הוי יורד לאומנות חברו, כיון שנראה שם שלא המוהל ולא הרופא היה גר בכפרים ההם, אלא שניהם באו לשם רק כדי למול. ומוכח גם שסובר שגם בתפקיד של מוהל שייך יורד לאומנות חברו, ודלא כתרומת הדשן (ב, קכח) שפסק שאפשר להיות יורד מאומנותו של רב שהתפרנס מסיוד גיטין וקידושין וכו', כיון שבקושי מצאנו היתר לקבל כסף עבור זה, כיון שהוא דבר מצוה וא"כ ה"ה השכר שמקבל מוהל], ונהי שאין זו ראייה שיש דין מיוחד של יורד לאומנותו של חברו בכל מקרה שאין כוונתו למטרת ריוח, אבל לכה"פ אם רוצה להתנקם, וה"ה שאר סיבה כיו"ב, יהיה אסור. ועתה הריא לי שיש ראייה מפורשת לשיטת הערך ש"י, שהתחרות המותרת כשכוונתו להרויח נאסרת אם כוונתו בעיקר כדי להפסיד למתחרה, מדברי הבית אפרים, שכתב (כו, ד"ה ועפ"ז יש ליישב) שבמקרה של הרמ"א כ"ע מודים לפסק של הרמ"א "פשיטא שלכו"ע יכול לעכב דהא העטלימר הב' כתב הרמ"א שהיה מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו **שעיקר כוונתו היה להזיק להגאון מהר"ם ואין מי שחולק בזה**".

ועיין פתחי חושן (גניבה ט, הערה ז) כתב שפשוט שאם אחד רוצה באמת לתת מתנה אין איסור של יורד לאומנות חברו, והגם שצ"ע מה הראיה לחידוש של הפת"ח, כי לכאורה האיסור של יורד לאומנותו הוא בגלל מה שהשני מפסיד, מ"מ חלוק דינו ממש"כ הרמב"ם (לגבי הרופא שמל בחנם, והוא כוונת מתנה לחבירו, כיון שדעתו היתה לנקום ולהפסיד לשני חשוב כיוור לאומנותו של חברו, שהכונה הופכת מעשה היתר למעשה איסור. והדבר קרוב למש"כ הערך ש"י שבאם נתכוון להפסיד אומנותו מחמת מטרת צדדיות אסור בכל אופן.

15. בנידון של המהרש"ל (שם) והשארית יוסף (שם) אחת מן הטענות של השני הבא

5. אפילו במקום שהיהודים השומרים תורה ומצוות נוהגים לרדת לאומנות חברו, אין להנהיגה זו שום תוקף, והאיסור עומד במקומו¹⁵, אם לא שתקן כן ת"ח גדול.

6. גם אם אין לנו כח לכופף השני להפסיק, כגון שהוא גוי או יהודי שאינו ציית דינא, אם יש דרך אחרת לגרום לו להפסיק, כגון לאסור על הציבור לקנות ממנו¹⁶ או לאסור על הספקים שלו למכור לו¹⁷, עושים כן.

7. אמנם, אם יש גוים או יהודים שאינם שומרי תו"מ שבלאו הכי יתחרו עם הראשון, ואין בכוחינו למנוע אותם בשום דרך, ולכן אין נפק"מ גדולה אם גם היהודים השומרי תו"מ יתחרו ביניהם, הרבה פוסקים סוברים שאין איסור ליהודים השומרים תו"מ להתחרות זה בזה, כיון שלא ירויח מכך הראשון הרבה¹⁸.

בגבולו היתה שכך נוהגים, וע"ז השיב השארית יוסף "אין זה טענה דאף אם נהגו אין מנהג כזה מבטל הלכה לעבור על לאו דלא תסיג, אם לא שנעשה בהסכמת חכמים ברבים שיכולים לעשות, אבל מכה מנהג בעלמא אין לעשות אם אין הדין כך, כמו שכתב המרדכי ריש פ"ק דב"מ על הכל כמנהג המדינה כו', עד ומוכח ר"ת שיש מנהגים שאין לילך אחריהם וגם פ' הפועלים כתב המרדכי כן בשם א"ז שצריך שיהיה המנהג ע"פ ותיקין אבל שאר מנהגים הוה כטועה בשקול הדעת".

16. המקור הוא מתשובת הרמ"א (סי' י') שדן במקרה שגוי הדפיס את הרמב"ם אחרי שכבר הדפיסו המהר"ם פדאוה, וכתב שהגם שהתחרות למהר"ם פדאוה היתה ע"י גוי, בכ"ז גזר הרמ"א "ואומר, שדין הוא עם הגאון שהוא ימכור ספריו ראשונה. והואיל ובעונותינו שרבו אין ידנו תקיפה לעשות כפי תורתנו, מ"מ לא נניח את שלנו ולומר שכל ישראל ומי שבשם ישראל יכונה לא יקנה שום ספר מיימוני החדשים רק מאותן היוצאים מתחת יד הגאון הנ"ל או באי כחו", ובסוף החרימין וקלל וז"ל "אנחנו מסכימים מנדין ומשמתיין ומחירימין בנידוי חרם שמתא בגזירת עיריך ובמאמר קדישין על כל תלמיד וצורב קטן וגדול שם הוא שלא יקנה שום אדם במדינתנו מן הנדפסים החדשים, אם לא מאותן היוצאים מתחת יד הגאון הנ"ל או מב"כ, וכל מי שפורץ יפגענו חו"א דרבנן וצוהה ופרץ, וכל המחזיק בהם הם בחרם כמזהם. ומחוייבים כל ישראל לנדות החטאים האלה בפנשותם, ולא יכופר להם עד ימותו וקבר חמור תהא קבורתם".

17. כך פסק המנחת יצחק (ב, צד) הבאנוהו בהערה הבאה.

18. כן פסק המהרש"ד (ח"מ תז), וכתב "הטעם, שאינם יכולים למחות ביד התוגרמים ויתר הגוים, למה תלקה מדת הדין על ישראל, וכי מפני שאני זכר הפסדתי, וכ"ש שדין המלכות כן הוא שכל סוחר יוכל להסתחר בכל מקום שירצה, לכן נראה שאי אפשר למחות ביד שום ישראל". וכן כתב בתשובה אחרת (תמא), וגם הביא דבריו והסכים לו הבית אפרים (כז, ד"ה ועוד אני אומר) וכן הביא דבריו הבית דוד (ח"מ סי' ק - הראשון) ולמד מזה המקרה אחר. וכן היה פשוט להגר"ם נבעט (הובא דבריו בשו"ת חת"ס מאד שאילוי נכתב על התשובה) "האפדאוה, וסי' שהתחרות למהר"ם פדאוה לגזירותינו, א"כ זה חסר זה לא נהנה, אנו מפסידין למדפיסי ישראל במקום שאין הראשון מרוויח כלום שהרי הגוי יכול להדפיסו". המטה שמעון (קנו, הגב"י מג) מביא את הדעה הזאת ומביא שיש ראייה לשיטה הזאת מהרמ"ה שהביא הטור (קנו) "תלמיד חכם המביא סחורה לעיר חייבין בני העיר למנוע לכל אדם למכור עד שימכור הוא את שלו, וכתב הרמ"ה ז"ל דוקא דליכא עכ"ס דמזבני, אבל אי איכא עכו"ם דמזבני לא, דהא לית ליה רווחא לצורבא מרבנן ואפסודי להנך ישראל בכדי לא מפסדינן". הכנה"ג (קנו, הגר"ט לה) הקשה מהרמ"ה על תשובת הרמ"א (סי' י') שדן במקרה שגוי הדפיס את הרמב"ם אחרי שכבר הדפיסו המהר"ם פדאוה, וסי' שהתחרות למהר"ם פדאוה היתה מגוי בכ"ז גזר הרמ"א איסור לקנות הרמב"ם והאפי"ה הגוי, ושאל שלכאורה לפי הרמ"ה יוצא שאין לנו להתערב אם יש התחרות מצד גוים. אבל תירץ בפשיטות כי כל הטעם של הרמ"ה הוא בגלל שבמקרה שלו לא יהיה שום תועלת ממה שנאסור על יהודי למכור, מאחר ואין לנו שליטה על הגוים, אבל במקרה של הדפסת הרמב"ם יש תועלת ממה שאסר הרמ"א על היהודים לקנות, כי כמעט כל הקונים הם יהודים, ולכן היסוד הוא שבכל מקרה צריכים לדון אם תהיה תועלת במה שנמנע ליהודים השומרים תו"מ להתחרות. וכ"כ החת"ס (סוף תשו' עט), והוסיף שם שאפילו אם יש קצת ריוח ממה שנאסור היהודים למכור, בכ"ז "כיון דעיקור הריח הוא מקוני ארמאי ואדעתא דידהו הביא סחורתו, משום רווחא פורתא דקוני ישראל לא נפסיד הפסד רב לסחורי ישראל. והשתא זה שייך דוקא בשארי סחורה אבל ספרי קודש שהיא סחורה שאינה נמכרת אלא לישראל דוקא, יפה כתב רמ"א בתשובה לאסור על הקונים מהאי טעמא דאו קנה מידי עמיתך ומטעמא דת"ח". ובדומה להסבר של הכנה"ג בתשו' הרמ"א פסק המנח"ם (ב, צד) במקרה שהיורד לאומנות חברו לא היה ציית דינא, אמנם הספק שלו היה יהודי ציית דינא, ואסר המנח"ם על הספק למכור לזה שהיה יורד לאומנות חברו. המטה שמעון (שם) חלק על המהרש"ד והבית אפרים, וטען שאי אפשר להשוות בין נקיטת שוק לת"ח שעליו דן הרמ"ה ליוור לאומנותו של חברו, כי בשלמא נקיטת שוק אף אם מאד אינו עובר על איסור, אלא שחז"ל רצו לתקן עבור ת"ח שאסר למכור לזמן שהת"ח עדיין יש לו סחורה למכור, שלא יתבטל מלימודו, ולכן אם אין דרך לעזור לת"ח כיון שבלא"ה הגוים מוכרים, אין סיבה למנוע יהודים מלמכור. אבל פה שהשני עובר איסור במה שיורד לאומנות הראשון, אין נתיר לו לעבור על איסור מחמת שיש גוים שאינם נוהגים כדן. אמנם

« המשך בעמוד 8 »

בענין גבאי צדקה שאיבד מעות מתנות לאביונים

שאלה:

גבאי צדקה האוסף מעות למתנות לאביונים בפורים¹, ואבדו המעות יש לעיין האם חייב בשמירה ואם חייב האם דינו כשומר חנם או כשומר שכר

תשובה:

אם נקבע מראש למי יתנו, כמו שקובעים בדרך כלל בוועדות הצדקה הגדולות הגבאי חייב בשמירה, ולכאורה הוי שומר שכר. אם אין קביעות כלל למי לחלק, הגבאי המחלק בעצמו פטור, ולגבי שאר האוספים דעת הרבה פוסקים שאין להם חיוב שמירה, אמנם אפשר דיש חיוב לצאת יד"ש. אמנם בכל האופנים יש לברר אם יש חשש שימנעו אם ידעו שמקבלים אחריות, דא"כ יש לפוטרים אפילו מפשיעה, והכל לפי ראות עיני הדיין.

מקורות וביאורים

סוגיית הגמרא גבי 'לשמור ולא לחלק לעניים'

והנה יסוד שאלה זה נפתח בדין המבואר בב"ק צ"ג ע"א לשמור ולא לחלק לעניים, שמבואר שאין חיובי שומרים בגבאי האוסף מעות כדי לחלק לעניים. אלא דבסוף הגמ' נתבאר דאמר ר"י דהיכן דמיקץ קייץ להו, חייב, וכן נפסק הדין בשו"ע (חו"מ סימן שא ס"ו) שאם הפקידו אצלו מעות עניים או פדיון שבויים, ופשע בהם ונגנבו, פטור, שנאמר לשמור ולא לחלק לעניים, והרי הוא ממון שאין לו תובעין. במה דברים אמורים, בשאין זה הממון מופקד לעניי מקום זה או לשבויים ידועים, אבל אם היה לעניים אלו או לשבויים אלו, והרי הוא קצוץ להם, הרי זה ממון שיש לו תובעים, וישלם אם פשע, או ישבע שלא פשע, כדרך כל השומרים. וכתב הרמ"א וכן אם הגבאי אמר לשומר: שמור לי, חייב כשאר שומר (מרדכי פרק החובל).

והנה בגדר קייצי עניים נחלקו המפרשים האם הכוונה היא דקייץ לכל אחד סכום מסויים, או העיקר שהכסף יתחלק לעניים מסוימים אלו. והמגיד משנה (שאלה ופקדון פ"ה ה"א) כתב וז"ל, "נראה שהכוונה היא דבעינן תרתי, שיהיו אנשים ידועים, ויהיה חלק כל אחד ידוע, וזהו שכתב והרי הוא קצוץ להם. וכן פירש"י ז"ל במה שאמרו בגמרא סוף החובל (דף צ"ג) עניי דפומבדיתא מיקץ קייץ להו, ולשמור הוא, פירש"י ז"ל קייץ להו כך וכך לשבת לכל אחד, הוה ליה [כמי שהפקידו עניים עצמם], וקרינן ביה לשמור עכ"ל, "עכ"ל המ"מ וכו"מ בשמ"ק שם בשם כמה ראשונים. ובכסף משנה שם כתב וז"ל "ויותר נראה לומר דלדעת רבינו אפילו לא קיץ להו נמי חייב, ומ"ש והרי הוא קצוץ להם היינו שהוא מיוחד לגמרי להם, שלא יהא רשות ביד הגבאים לשנות צדקה זו כולה או מקצתה לצורך עניים אחרים", עכ"ל. אולם להלן יתבאר כי כאן יש מקום לומר שהוי כקייצי עניים לכו"ע.

חיוב הגבאי באחריות משום דהוי כמסיימי עניים

ונראה לחייב את רוב גבאי הצדקה היום, דאפילו אי נימא שהם כספי צדקה, נראה שהגדר היום הוא כמסיימי עניים, ובגבאים שאוספים לאדם מסוים פשוט דנחשב כמיקץ קייצי עניים, דאין ביד הגבאי צדקה לשנות למי ליתן, כיוון שהוא אסף לאדם מסויים². וגם בגבאי של קופת צדקה נראה שאם כבר היתה ישיבה של רבנים שהכריעו למי יתנו את הכסף, כנהוג בקופות הצדקה הגדולות, והגבאי האוסף³ לקופה של

צדקה אין לו כח לשנות, אלא הכל הוא כפי הנקבע ע"י הרבנים⁵, וככה"ג בפורים אם אחד יגנוב אותם, אפילו הוא נזקק או שיתנם לאותה מטרה, יתחייב, כפי המבואר בסימן רצ"ב ס"ט לגבי גבו לצורך פדיון שבויים לאדם מסויים, ואדעתא דהכי נותנים הנותנים, שהכל יודעים שיש ישיבות של הרבנים האחראים הרבה לפני פורים והם כבר החליטו למי יהיו המתנות לאביונים וגם החליטו למי יהיה אם ישאר עוד מתנות, ובדר"כ כל החבילות של המזומנים או הצ'קים כבר נמצאים במשרד, וכל השאלה כמה נאסף כדי להוציא כנגד זה כסף (ולפעמים מחלקים מאותם המעות הנאספים), וא"כ נראה דזכו בהם כל אלו העניים שהחליטו עליהם הרבנים קודם, ומיד כשנתן כבר זכו בהם אלו העניים, ואסור לו לגזלם. ואפשר דהעני יוכל אפילו לתובעו. והם בדר"כ מודיעים לעני לבוא לקחת בשעה מסוימת⁶, וא"כ הוי כממון שיש לו תובעים אפילו למגיד משנה. ולכן נראה דאף הגבאי של הקופה המתעסק עם הכסף חייב בחיובי שומרים, כיון דאין לו זכות אלא לחלק לאותם שהחליטו בוועדת הרבנים, ורק אי יש להם על איזה מעות זכות החלטה למי ליתן לפי ראות עיניהם, על אותם מעות לכאורה הם פטורים, כיון שבזה הוי ממון שאין לו תובעין. אמנם גם בזה אפשר שנלך אחר הרוב, וכמו שיתבאר ב"ה בהמשך⁷.

דין הגבאי באופן שיכול לשנות את אופן החלוקה

אמנם מצוי בגבאי צדקה פרטיים שאוספים לכמה עניים, שרק ביום

5 לצורך בירור הענין אבאר המציאות, הנה ברוב הקופות יש גבאים אוספים ויש גבאים מחלקים, אמנם גם הגבאים המחלקים בדר"כ אינם אלו שקובעים כמה ליתן, אלא הקופות מודיעות שיש ישיבות רבנים שקובעים בהם כמה ליתן. והנה אע"פ שהרבנים הרבה פעמים סומכים על הגבאים, אין זה שהגבאים יש להם זכות לחלק, אלא הרבנים הם הסומכים על הגבאים. וברוב הקופות ישיבות הרבנים נעשים הרבה לפני פורים, ואז קובעים כמה יחלקו לכ"א. אלא דיש בזה כמה דרכים, א' כאלו שקובעים שיתנו אחוזים מסוימים לפי הכסף שיתקבל. ב' לפי סדר קדימה, קודם ראובן ואח"כ שמעון. ג' לווים כסף כנגד מה שחושבים שיאסף וקצת יותר, ואומרים לעניים שיבאו לקחת בשעה מסוימת [לפי מה שחושבים שודאי יכנס הכסף], ותמיד נותנים יותר ממה שקיבלו, והעודף הוא מהקופה הכללית, או ממועות צדקות שאינם מתנות לאביונים. והנה ביום הפורים לגבאי שהוא המקבל או המחלק אין זכות לשנות מכפי איך שהכריעו הרבנים דהם מתחייבים לציבור שיעשו כפי מה שקבעו הרבנים, וכפי הידוע לי הם עומדים בדיבורם, וכל מי שמגיש בקשה יודע דהכסף ינתן רק אחרי ישיבת ועדת רבנים, רק יש מעט מקרים דחופים דיכול להיות בזה שינויים, ודו"ק בזה ויבואר מה ש' בפנים.

6 רק בדר"כ אינו יודע הסדר שקבעו הרבנים ועיין עוד בהמשך שגם אפשר דא"ז קביעה אלא שילך לאלו העניים ולא לכל עני באופן פרטי.

7 אלא דאכתי יש לנו לרון בזה, מצד שהקופות מודיעים לעניים שאי לא יבואו לקבל את הכסף ביום הפורים, לא יקבלו לאחר זמן, וא"כ יל"ע דא"ז נחשב קייצי עניים. אמנם נראה דכיון דברור דאי לא יבוא זה יזכה השני הבא אחריו נחשב זה כקייצי עניים. ומסתבר שגם בזמן הגמ' לא היה ברור באופן ודאי מי יזכה בכסף, דאפשר שימות א', אלא כל שהוא מיועד לעניים מסוימים, יש להם זכות לתבוע את הכסף, ועיין בזה בדברי הב"ח דפליג על המ"מ מחמת זה, דתמיד אנו יודעים כמה ינתן מן הקופה לכל אחד מעניי העיר. ואע"פ שהמ"מ פליג בזה, נראה דבאופן כזה גם המ"מ יודה דהוי כיש לו תובעין, ועיין עוד בהמשך ממה שהבאתי מהמהרשד"ם. «המשך בעמוד הבא»

הפורים מחליטים כמה יתנו לכל עני, ולפעמים הם מוסיפים עניים בתוך יום הפורים, ובזה אפשר שעכ"פ לגבי חלק מן הכסף אין נחשב כקייצי עניים, כיון שיכול לחלק למי שירצה, והוי ע"מ לחלק. והדוגמא לזה היא בקופות כוללים או שכונתיות, כאשר מחליטים רק ביום הפורים עצמו⁸, דבזה יש כמה מציאותיות, יש שרק משנים את הסכומים, והרבה פעמים יש להם ידיעה על חלק מהכסף, ובזה יל"ע אי יחשב כקייצי על אותו חלק שהחליטו עליו, ולפ"ר כיון דבידם לא ליתן כפי מה שקבעו אי"ז נחשב כקייצי אפילו על אותו חלק, לדעת המ"מ. אמנם במהרשד"ם בסימן רסו משמע שנחשב כשומר על הכל, ואפילו על החלק שלא קייצי, דכתב וז"ל 'אפ"ל דהני בני הישיבה הם כעניי דפומבדיתא מיקץ קייצי שיש להם קצבה לכל א' סכום כך מעות, גם שמעות הללו מיוחדים לבני הישיבה הזאת אשר בשאלונקי בשם הגברת יר"ה ולא לאנשים אחרים, ואפי' את"ל שאין בני הישיבה ידועים ששנה זו לומדים פלו ופלו והולכים אלו ובאים אחרים במקומם או נוספים עליהם, ונראה דתרתני בעינן, שיהיו אנשים ידועים וחלק אחד ידוע, כמ"ש הרב מ"מ ריש פ"ה מהלכות שאלה ופקדון, מ"מ כבר אפשר לומר שיש כאן תרתני, כי הרוב ידועים והכל קרוב' עכ"ל. ומבואר בדבריו דאף למ"מ ג"כ אי רובם ידועים הוי כקייצי עניים⁹, ובד"כ כפי הידוע לי יש החלטה כללית כמה יקבל כ"א לפי כמה שיאספו¹⁰, ואדרבה, אי לא אוספים מספיק נותנים מהלוואות על חשבון מה שיכנס לקופה אחרי פורים.

אמנם, אם קבעו את הרשימה אלא שאינם ידועים כמה יתנו, לכאורה יהיה תלוי במח' המ"מ והכס"מ, ומספיקא לכאורה קשה להוציא ממון. אמנם כמדומני שאינו מצוי כמעט דעכ"פ מחלקים לפי אחוזים, ולמשל אי אוסף 4 אביונים נותן לכ"א רבע או בצורה אחרת, וא"כ אע"פ דאי"ז קציצה כמה סכום יתנו, מ"מ כיון שהענין ידוע הרי הוא דומה לדברי הב"ח חו"מ סי' שא [הובא בהערה 8], ויש לברר ענין זה אצל הגבאים.

דין גבאי שאיבד מעות באופן דלא מסיימי עניים

ובאופן שאינו נחשב כקייצי עניים, ואבדו המעות בפורים¹¹, לכאורה פשיטא דהוי כשומר ע"מ לחלק, אמנם כאשר אינו הגבאי המחלק, יש להאריך מעט בבירור דינו. דהנה הרמ"א (שם) כתב בסו"ד דאי נתן הגבאי לשומר ואמר לו שמור לי, דחייב, ויש לברר אי בעינן דוקא שיאמר לו 'שמור לי'¹². והנה ענין זה לכאורה תלוי בטעם החיוב הכא, ע"י בנתיבות (שם סק"ח) שביאר הדברים, דכל פטור השומר הוא רק מחמת דהוי כממון שאין לו תובעים, ולשומר, כיון שאין לו זכות לחלק המעות, יש לו חיוב שמירה כלפי הגבאי, ע"ש. ובפשטות נראה מדבריו דכל היכא דיש לו תובעין, אם אינו הגבאי המחלק, אע"פ שלא אמר לו שמור, חייב¹³, כיון שהגבאי יכול לתובעו, וכמו שפירש דבריו בסק"ח, וז"ל, "והטעם נראה, דכיון שהגבאי מברר העניים שרוצה לחלק להם, אמרינן ברירה שלהם נתרצה תיכף, והן הן התובעין, דבממון אמרינן ברירה. והטעם נראה, אף דבגט כה"ג כגון לאיזה שארצה אגרש, פסול, ולא אמרינן הוברר שלזאת נתרצה מעיקרא, מ"מ בממון אמרינן ברירה, דשאני גיטין דבעי ברירה חזקה, כמ"ש מהר"א שישון סי' קכ"ב", עכ"ל הנתיה"מ.

אלא דעי"ש בש"ך שציין לדברי המהרש"ל ביש"ש (סו"פ החובל), ושם נראה מדבריו דעיקר החיוב הוא רק מחמת דקיבל ע"ע חיובי שמירה

- 8 ונפגשתי בזה כמה פעמים שנודעו ביום הפורים עצמו על עוד עני כולל או בשכונה ונתנו לו סכום מסויים, או הוסיפו ושינו.
- 9 ועיין מהר"ם שיק חו"מ סי"ד שכ' דמעות א"י נחשב כקצובים, כיון שידוע כמה ינתן מכל מאה ומאה, והיינו לפי אחוזים. וגם בזמנם מסתבר שהיה קצת שינויים. ועיין עוד במהרש"ם ח"ח קס"ט שהביא דבריו [ועי"ש עוד במש"כ בד"ן ש"ש דלא כנתה"מ וכמש"כ הכא].
- 10 דמאוד קשה בפורים עצמו מחמת דוחק הזמן והמצב להחליט ולכן בדר"כ מחליטים קודם לכן.
- 11 אמנם כמש"כ לעיל דאינו מצוי היום כ"כ.
- 12 עיין בזה בש"ך שם, ולכאורה נחלקו בזה הנתניבות והשיבת ציון, ולא הבאנו בפנים את דברי הש"ך כיון דאפשר דהוא תלוי בגירסאות, עיין בנתיבות.
- 13 וכן הוא מבואר בנחלת צבי שם, ע"ש.

כלפי הגבאי, וז"ל היש"ש שם, "והיכא שאמר לו הגבאי שמור לי לצורכי ארנקי של צדקה, ואם תפשע תתחייב לי, חייב. והוא אינו יכול לפטור עצמו כלל. אלא משלם לגבאי, והגבאי מיהא יש לו להחזיר לעניים, ואין לו להרויח בדבר. כי למה יעשה סחורה במעות של צדקה, וק"ל כר' יוסי, דאמר תחזור פרה לבעלים ראשונים", עכ"ל. ומבואר בדבריו דכל סבת החיוב הוא רק מחמת מה שקיבל ע"ע שמירה לגבאי על מה שאינו חייב, ועיין בשו"ת שיבת ציון (סימן צ"ט, ציינו הפת"ש), וז"ל, "ואף שדין זה הוא דוקא אם אמר הגבאי לשומר בפירוש, אבל אם לא אמר שניהם פטורים, כמ"ש הש"ך שם סק"י", עכ"ל¹⁴. נמצא שכל היכן שאוסף המעות אינו הגבאי המחלק, לדעת הנתיה"מ הוי שומר, ולדעת שאר הפוסקים פטור.

דין הגבאי באופן שמחמת אבידתו לא יצא הנותן ידי חובת מתנות לאביונים

והנה, באופן שהנותן סמך על הגבאי ונתן לו את המתנות לאביונים שלו, ואבדו המעות, יש לדון האם יצא הנותן ידי חובתו, דאם לא יצא לכאורה יכול לתבוע את הגבאי מחמת כן, ודמי למה שהביא הפ"ת הכא, דאם הגבאים נתחייבו לטוחנים הקמח הוי ממון שיש לו תובעין, וחייב, וגם כאן כיון שהוא מפסיד הנותנים, יש לנו לחייבו.

אמנם נראה דעיקר קיום המצוה הוא בשעת הנתנה לגבאי האוסף, ומיד זה נעשה כספי צדקה וקיים הנותן מצות מתנות לאביונים, וכל ההידור שהונהג היום ליתן בפועל בו ביום הכסף בעצמו [ולא ע"י זיכוי] אין זה אלא חומרא¹⁵. ואף אם יש מי שחושב שהוא מעיקר הדין אין זה אלא שצריך שהגבאי המחלק יהיה גבאי המחלק לבו ביום, דאי לאו הכי אינו נכלל בכלל גבאי האוסף מתנות לאביונים, אלא כאוסף צדקה לקופה של העיר שתתחלק מחר, דבזה נראה דאינו יוצא ידי מתנות לאביונים. אמנם אם בכוונתו לחלק היום, מיד שנתן יוצא יד"ח המצוה, ועל הגבאי מוטל לחלק לעני היום. ופשוט שאף בזמן חז"ל היה הדין כן, דמיד שנתן כסף לקנות עגלים יצא יד"ח, אמנם הגבאים היו מחלקים העגלים אח"כ, וא"כ מיד שהגיע לגבאי הם מעות צדקה, ואם האוסף הוא הגבאי המחלק פשוט דהוי לשמור ולא לחלק, ופטור, ואין צריך להאריך בזה¹⁶.

גדר חיוב השמירה של הגבאי

והנה כאשר יש בזה חיוב שמירה על הגבאי, כגון באופן שמסיימי עניים וכנ"ל, עלינו לדון מה הם חיוביו, האם כש"ח או כש"ש. ולפ"ר נראה דענין זה יהיה תלוי בדין פרוטה דר", שהרי כל זמן שהם עוסקים באסיפת המעות נראה שהם פטורים מצדקה, ובפרט אחרי קריאת המגילה דצריך להספיק לאוסף אצל כולם¹⁷, וכן מחלקי המעות שהם עוסקים במצות, פטורים מחמת עוסק במצוה, וא"כ עלינו לדון מה דין פרוטה דר"י להלכה. והנה בפשטות הוא מחלוקת שו"ע ורמ"א בסימן רס"ז סט"ז, ולדעת המחבר הוי ש"ש ולרמ"א הוי ספיקא דדינא, ואין מוציאין מידו, ועי"ש בסמ"ע וש"ך.

14 ונראה שכדעת הנה"מ מבואר בנמוקי" בפרק הגזול בתרא, גבי הפקידו אצלו ארנקי של פדיון שבויים, ופדה עצמו, דפטור. וכתב דהטעם דפטור הוא רק מחמת דהוא פדיון שבויים, ולא מטעם דהוי ע"מ לחלק, דמיירי דהיה צריך להחזירו ליד גבאי, וז"ל 'שלא נתן לו לחלק לעניים אלא לשמור ולהחזיר לו והוא יחלקנו, הלכך חייב להחזיר', עכ"ל. וציין אליו הרעק"א בסימן רצב ס"ט. ומפשטות לשונו נראה דכל הפטור שעל מנת לחלק הוא רק כאשר אין כאן תובע. אמנם אי"ז ראייה מוכרחת, דאולי כוונתו באמר לו הגבאי שמור, וקיבל ע"ע בפירוש חיוב שמירה. וע"ע ברבינו יהונתן שבשטמ"ק, דנראה כנה"מ. ובפת"ש למד בחו"י דלא כנה"מ, ועיין בהערות על הנה"מ דהביא כ"פ בזה. ועיין מל"מ מלוה פ"ד הי"ד ד"ה עוד כתב הטור, דנראה דדוקא היכא דא"צ להחזיר לגבאי. ועיין באריכות בחו"ד סי' קס"ט בגדרי דין זה.

15 ויש להאריך בעיקר חומרא זו ושמעתי ממנה גבאי צדקה ת"ח בב"ב שמעולם לא נהגו בהידור זה רק בשנים האחרונות ותמיד היו מזכים, ואכ"מ.

16 אלא דאפשר דאי אחד [אפילו נזקק] יקח את כל המעות, יהיה גזול, דהכסף נקנה ע"מ שיזכו בו לכה"פ שנים. ויש להאריך בזה בדין ממון שאין לו תובעין אי חייב בגזל, ואכ"מ.

17 וע"כ אי אפשר לעשות שניהם.

ובאופן שיש לו מעות בכיסו כאשר הוא אוסף, וברור שירויה בכך שיפטר מצדקה אחרת כיון שרבים האוספים¹⁸, יל"ע דאפשר דאף הרמ"א יחשיב זה כש"ש, ע"ש באחרונים [ובגר"א סק"ג]¹⁹. אמנם אם אין לו מעות שלו כלל, והוא אוסף לזמן ידוע אפשר דאף המחבר יודה שאינו נעשה ש"ש, כיון שזו מצוה לזמן קצר, שידוע מראש שלא ירויח בזמן ההוא פרוטה דר". ויל"ע דשמא יתן לו משהו מתנה באותו הזמן, ויפטר אז מפרוטה דר"י מאותם המעות, ויל"ע בזה דאפשר דאף ר"י יודה דפטור בכה"ג ועיין בש"ך ובחכמת שלמה (בסימן רסז שם).

אלא דאכתי יל"ע בזה ע"פ דברי הנתיבות בסימן ע"ב סק"ט, שכ' וז"ל, 'דלא שייך פרוטה דרב יוסף רק במקום שעוסק במצוה שהיא מצות עשה ומוטלת עליו בחיוב ואסור לקבל עליה שכר, כגון בהלואה או בהשבת אבידה. אבל צדקה, החיוב מוטל על כל אדם ליתן צדקה, אבל אין חיוב ומצות עשה מוטל על שום אדם להיות גבאי צדקה וכו', והא דכתב הרשב"א הביאו הש"ך [סקל"ב] באפטרופוס, דהוי שומר שכר משום פרוטה דרב יוסף. נראה, דביתומים שאין יכולים לפקח בעסקיהם, ונכסיהם יורדין לטמיון כשלא ימצא מי שיפקח, כל אדם מחוייב להציל נכסיהם מהיזק משום השבת אבידה, וחשוב משיב אבידה ממש. ואפטרופוס דיכול ליקח שכר היינו כשהוא עוסק להרויח להם. ואפילו באפטרופוס חולק המחבר בסימן ר"צ [סעיף כ'] ע"ש, עכ"ל בקיצור מעט. והנה גם לדבריו יל"ע מה הוא דין מתנות לאביונים בזמן הזה, דיש גבאים שלכאורה מצוה זו מוטלת עליהם יותר מהשבת אבידה, ואין לנו היום קופה של צדקה כללית או ב"ד יחיד שניתן לומר שהעניים מוטלים רק עליהם והשאר פטורים, וגם בגבאי קופות בדר"כ הוא כך שאם הם לא ידאגו לעניים שלהם לא יהיה מי שידאג להם, וא"כ הדבר מוטל עליהם, ודמיה לאפטרופוס של יתומים שהזכיר הנתי"מ. מלבד שיש חולקים על הנתיבות בזה, עיין בספר אמרי בינה או"ח יג אות ג' שפליג על הנתיבות ועכ"פ נראה דהכא אף הנתיבות יודה²⁰.

דין גבאי שיש בידו מעות מותרים, אי הוי ש"ש מחמת היתר השימוש בהם

עוד יש לנו לדון, אי הוי שומר שכר מחמת שאותם מעות שאסף הם 'מעות מותרים' שיכול להשתמש בהם. ובפורים עצמו נראה ברור שאין לו להשתמש בהם. עי' ביו"ד (סי' רנט ס"ב) וז"ל, 'משבא ליד גבאי, אסור ללוותו, בין לו בין לאחר בין לגבאי, ואע"פ שהפ"ת (סק"ד) כתב דנהגו להקל, נראה דבפורים ליתא לקולא זו²¹.

האם הגבאי פטור מחשש של ממנעי ולא עבדי

אלא דראיתי בשיבת ציון שם [והפ"ת הביאו הכא בסק"ח ובסימן ע"ב בסק"י] שהביא עוד טעם לפטור, מחמת דהוי כאפטרופוס שמינהו אבי יתומים, שיש דעות לפטורו אף מפשיעה מחמת דאתי למימנע²²,

18 ובינם הפורים כמעט אין מציאות שאין עוד אוספים.

19 וראיתי לא' שהביא משו"ת נוב"ח ח"מ תניינא סנ"ד וכו' דמדבריו מוכח דהוי שומר חנם, ועי"ש דאדרבא מדבריו מוכח כמש"כ, דהכל תלוי אי יש סיכוי שירויה פרוטה דר"י או לא, ושם כ' דגבאי ששומר מעות אינו מתעסק עמהם, ואינו שייך לענייניו.

20 ועכ"פ אי בדיני עוסק במצוה נוהג להקל מחמת החולקים אין שייך לטעון קים לי דעכ"פ הרויח פרוטה דרב יוסף.

21 וגם קודם פורים עיין בנתיבות סי' ש"א סק"ט, שכ' וז"ל 'יש להסתפק במעות ציבור שביד הגובה או הפרנס אם מותר להשתמש בהמעות, דלא דמי למעות מותרין [לעיל סימן רצ"ב סעיף ז'], דשם כיון שנתן לו מותרין הוי כנותן לו רשות להשתמש, אבל הכא כיון שהמעות נגבה מיחידים והן לא נתנו רשות. אך יל"ע שאדעתא דציבור נותנין, והן נותנין מותרין כדי שיתחייב באחריות. אבל אם נשאר תחת יד הפרנסים, לא ידענא אם יש להן רשות להשתמש, דבהו ודאי דלא שייך שנתנו לו מותרין אדעתא כדי להשתמש בהן כדי שיתחייב באחריות, וגם אין לומר דמסתמא ניהא להו שיהיה מותר להשתמש כדי שיתחייב באחריות, דאם כן במעות אבידה גם כן נימא הכי, עכ"ל. ונראה דאפילו אי אינו יכול להשתמש לכתחילה מחמת ספק, אינו נעשה כש"ש מחמת זה.

22 עיין בזה בסימן רצ"ס כ"כ דבשו"ע לא הובאה דעה זו רק הש"ך האריך בזה שם בס"ק כ"ה והביא הרבה אחרו' דפסקו כרמב"ן וסיים וצ"ע לדינא, עי"ש, ועיין בערוך השולחן

ועי"ש שכ' שאין בסברא זו ממש, וז"ל 'וזה לא שייך כלל בגבאים דבתי כנסיות אשר בקהלתנו, שאינו נתמנה לגבאי בית הכנסת שלא ע"י תחבולה ולא ע"י השררה, והדבר מסור לאנשי בית הכנסת שבוחרים לעצמם גבאי שהוא ידוע להם שהוא נאמן וירא וחרד לדבר ה', ורובם לא נעשו גבאים ע"י שום תחבולה אלא ע"י הפצרות אנשי בית הכנסת שנתנו עיניהם בו להיות לגבאי, ויודעים בו שהוא איש ישר וכשר וראוי לאותו איצטלא, ואיש אשר אלה לו שהצבור היו מתאמצין עליו שיקבל על עצמו להיות גבאי בית הכנסת בודאי הוא לו לתפארת ולשבח ויצא עליו קלא דגברא מהימנא הוא, ויש לו דין אפטרופוס שמינוהו הב"ד לאבא שאול דהא סמכו עליו הציבור וליכא למיחש דאתי לאימנועי, וחייב לשלם אם פשע בשמירת מעות צדקה. היוצא מזה שאין לדמות ממונים על הצבור זה לזה, והכל תלוי בטבע ומנהג אנשי העיר בהתמנות הנאמנים והגבאים שלהם לא ראי זה כראי זה, יש ממוני הקהל שנעשו ע"י תחבולה ואין להם כבוד ושבח בהתמנותם, אדרבה, לפעמים הוא להם לקלון שפוסעים פסיעה גסה על הצבור בעל כרחם, ויש התמנות שהוא לתפארת ולשבח כמו גבאי בתי כנסיות בקהלתנו, אשר אין לפוטרים כשפשעו בשמירת מעות צדקה, דלא שייך אתי לאימנועי כיון שהוא לו לשבח'. עכ"ל.

והנה בזמנינו יל"ע בזה הרבה, דהגבאים של הקופות הרבה פעמים יש להם תהילה ושבח שהם נאמנים, אמנם האוסף בבית הכנסת עינינו ראות כמה קשה למצוא אוספים. ואולי חלק מן האוספים מרגישים בזה תהילה ושבח, ועיין ש"ך כתב שיכול לומר קים לי, ודין זה אינו ברור לי, ונראה שכל י' שלפי ראות עיני הדיין שלא ימנעו, יש לחייב, וכמש"כ.

בדין בחורי ישיבות האוספים כסף לשיבתם או לת"ת

עוד יש לנו לדון בבחורי הישיבות האוספים כסף לת"ת או לשיבתם, מה דינם. ובזה בדרך כלל אין להם זכות לחלק המעות, ורק לגבאי של הת"ת יש זכות לחלק, וא"כ לדעת הנתי"מ הם חייבים, [וכאשר הגבאי המחלק אוסף בעצמו אפשר דלא נחשב קייצי עניים, ויל"ע בזה דהוא דומה לנדון המהרש"ם שהבאתי לעיל, כיון דזה מיועד לבחורי הישיבה הנזקקים, ואין זה משנה כ"כ מחמת אותם מעט נזקקים שרק לאחר זמן ייכנסו לשיבה, וכ"ש אם אוספים לשיבה עצמה ודאי שאין להם זכות לחלק, ומה שיש לדון בזה רק אי הוי כממון שאין לו תובעים, ויל"ע אי הגבאי נחשב תובע כשלא אמר, וכמש"כ לעיל דהוא מחלוקת אחרונים ויל"ע בזה לדינא, וה' יאיר עיני.

אמנם אי נימא דיהיה בזה חיוב שמירה, יש מקום לעיין מחמת מה שמקובל בין הבחורים שמותר להם לקנות עם הכסף סגירות וכדו', ויל"ע אי מחמת זה יחשבו לכו"ע כש"ש. ויש מקומות שנותנים להם כסף מראש לזה, ובפשטות נעשים ש"ש מחמת זה, וכן אם עושים להם איזו מסיבה קודם או אח"כ, יש מקום לומר שהם נחשבים ש"ש אם הם מקפידים שלא יכנסו למסיבה רק האוספים ויל"ע בכל זה.

חיוב הגבאי לצאת ידי שמים באחריות מעות הצדקה

והנה בכל היכא דיש לנו לפטורו מחמת דהוי ע"מ לחלק, עי' בפתחי תשובה שם בסק"ו שכ' בשם החו"י דגם היכא דהוא פטור יש עליו חיוב לצאת ידי שמים, ועיין בזה במהרש"ם ח"ב סימן קלח שכ' בסו"ד וז"ל, 'וכיון שבנ"ד שיש מותר ביד הנשיא ולא מקרי קצובים לעניים ידועים, וגם הר"מ שיק הנ"ל מודה דמקרי ממון שאין לו תובעים, הי' נראה עיקר דגם לצי"ש פטור²³. אך דמ"מ כיון דהגבאים הכוללים מינו את ר"מ לקבץ המעות ולהביאו לידם והבעלים נתנו לידו ג"כ אדעתא דהכי והוא רק שלוחם, נ"ל דלצי"ש לא יכנסו ר"מ א"ע בספיקות כעין מ"ש בתשו' חו"י שם, ובפרט שאינו סך מרובה, עכ"ל. ונראה דעיקר דעתו נוטה לפטור בזה, רק במקום שאינו ממון רב חייב בזה. ועיין «המשך בעמוד הבא

סל"ט שהביא את ג' הדעות.

23 קודם לזה כתב דכל חיוב לצאת יד"ש הוא בעיקר במזיק עי"ש.

בני ישראל ממתא אחריתי, ואין בידינו לכופם, לכן אין למחות בידם ג"כ, דומה לזה קיי"ל בפ' לא יחפור דנקוטא לי' שוקא לת"ח ופסקו בש"ע י"ד סי' רמ"ג ס"ג ובח"מ קנ"ו בהגה' ס"ו מביא בשם הרמב"ן ז"ל (צ"ל רמ"ה) דהיכי דאיכא גוי דמזבני נמי האי סחורה, לא נקיטנא להו, דלמא נפסיד לישראל בחנם ה"נ דכוותיה".

גם החת"ס (ה, סא) מזכיר את הדמיון בין הרמ"ה למקרה של יורד לאומנות חבירו, הגם שאינו ברור שהוא מסכים שהוא נכון לדינא, כי יתכן שרק מצדיק את המנהג, וז"ל "לא ראיתי מי שמוחה בידם (הבחורים שאינם משלמים מיסים) לסחור ולסבב על פתחי הקונים ולהפסיד על בעלי בתים, אולי הוא משום דבלא"ה איכא סחורי טובא גוים וגם

מחמת לשמור ולא לחלק, אמנם כאשר הוא פטור מחמת שיש חשש שימנע מלהיות גבאי, בזה ודאי אין לנו לחייבו ביד"ש, דא"כ מה הועילו בתקנתם שפטרוהו.

בשו"ת אור לציון ח"א הו"מ ס"ז שכ' דהוי ס"ס לדינא, ופטור אפילו לצי"ש, ועיי"ש בעצה שיעץ. אמנם קשה להכריע בזה לדינא, וכמש"כ המהרש"ם. אמנם נראה דכל החיוב לצי"ש הוא רק היכא דהפטור הוא

תגובות שהתקבלו במערכת 'עלון המשפט'

הערות שהתקבלו למאמרו של הרב ג' ר' נפתלי בן חיים שליט"א בגליון הקודם בענין הפיל מכשיר אלקטרוני של חברו למים או לחול

הרב הלל פאליי שליט"א העיר על המבואר בדברי הקצוה"ח שהמשחיר כותלי חבירו בשחורריתא דאשייתא נחשב כ'גורם להוצאת ממון', ולא כ'מזיק', שאף הקצות יודה שאם צבע אדם את כותלי בית חברו בצבע שחור, באופן שאין הבית ראוי לדירה, נחשב למזיק ממש, ולא רק גרמא. ורק לגבי לכלוך שבא מחמת שימוש רגיל, כיון שעדיין שם בית עליו וראוי לדירה, ס"ל לקצות שאינו נחשב מזיק. ולפי זה, גם המלכלך בגד חברו מחמת שימוש לא נחשב למזיק, אלא לגורם להוציא ממון לכבס, והגמרא בנדה דיברה על כתם בבגד שאשה אחרת אינה יכולה ללבושו.

תשובת המערכת

נראה שנכונים הדברים בדברי הקצות שרק שחורריתא דאשייתא לא חשיב נזק, כיון שלא הופקע שם בית, אבל צבע כותלי בית חברו בצבע שחור שאין רגילות לדור בבית כזה, נחשב שהזיק את הבית, ודינו כמזיק ולא כגרמא. אמנם בבגד אין הדין כן, ובגד שונה מבית, כיון שלגבי בגד דרך העולם לכבס כל לכלוך, ולכן נחשב המלכלך שהזיק את מראה הבגד, ונידון כמזיק את הבגד, כמו שהובא מהחזו"א שבגד שהתלכלך נחשב למזיק את מראה הבגד, ונקוי הבגד נחשב לפנים חדשות.

הרב אליעזר דוידזון שליט"א העיר מדברי הש"ך (שפ"ו ס"ז) שהביא דעת הראב"ן והצפנת פענח שהמעץ כלי כסף נחשב לגרמא, ודומה להכה על גבי מטבע חברו וביטל צורת המטבע, שנחשב לגרמא. והש"ך כתב שאפשר שחלוק מטבע ממיצ'ר כלים, שכלים שהתמעכו בטל שם כלי ודינו כמזיק, והש"ך נשאר בצ"ע. א"כ ה"ה אם הכניס מים או חול למכשיר באופן שצריך אומן לתקנו, נחשב לגרמא. ודעת הקצות כדעת הראשונים שנחשב גרמא, וא"כ אין לומר בדעתו שחייב בכה"ג. ואף אי נימא שסובר כדעת הש"ך, שאם ביטל שם כלי נחשב למזיק, מ"מ כאן שרק גרם שהמכשיר לא יפעל, עדיין שם כלי עליו, ולכן נחשב לגרמא, ויש לפטור. ומה שאמרו בגמרא בנדה שלכלך בגד חברו נחשב למזיק למרות שאפשר להחזירו לקדמותו, נראה ששם מדובר בשואל שנעשה כמו שהתנה שיחזיר את הבגד כמו שקיבל.

תשובת המערכת

נראה שאין פוסקים כדעת הראשונים שהביא הש"ך, וכמו שמוכח מהחזו"א (ב"ק פ"ג או' ב) שביאר שהטעם שהכה על מטבע חברו וביטל את הצורה וצרך להוציא הוצאות להחזיר את הצורה שנחשב לגרמא, שאין הצורה עיקר במטבע, וגם שאין טורה כ"כ בהוצאה. מוכח מדבריו שסובר שבכלי כסף שהצורה הוא דבר עיקרי נחשב למזיק. גם במש"כ שמכשיר שאינו פועל שם כלי עליו ואינו נחשב למזיק, מדברי החזו"א שהבאנו שהמלכלך בגד נחשב למזיק כיון שמראה הבגד הוזק, ה"ה מכשיר אלקטרוני כיון שעומד לשימוש וכשאינו פועל אין שם מכשיר עליו. ולא מסתבר לומר בדעת הקצות שכל מזיק כלי שניתן לתקנו על ידי אומן נחשב לגרמא ופטור.

ובמה שטען בשואל בגד והתלכלך שחייב לכבס הוא רק בשואל שנחשב שהתנה עימו שיחזיר כמו שקיבל, כבר הוכחתי מדברי התוספות בגיטין בשואל סוס והוזק שיכול להחזירו כמות שהוא ופטור על השבת, ואין אומרים שצריך להחזיר כמו שקיבל. ועוד מצינו גבי שומר שהזיק את הפיקדון בהיזק שאינו ניכר שדעת רוב הפוסקים [ש"ך שסג סק"ז, נתיבות סק"ג, מג"א או"ח תמג סק"ח וכן נראה מהקצות ש"מ סק"ב] שיכול לומר הרי שלך לפניך, ולא אומרים נעשה כהתנה שיחזיר כמו שקיבל.

ולדעת הראב"ן והצפנת פענח שגם מיעך כלי נחשב לגרמא אפשר שנכונים דברי הרב המעיר שליט"א, שלדעתם ה"ה אם הכניס חול או מים למרות שביטל שם כלי מעליו שנחשב לגרמא. ומאידך אפשר לומר שכל דבריהם רק בכלי כסף שהנסכא שווה וזה עיקר יותר מהצורה, לכן גם אחר שמיצ'ר וביטל שם כלי עדיין עיקר החפץ, שהוא החומר גלם, קיים. משא"כ בשאר כלים שהעיקר הוא הצורה, וכן במכשיר העיקר הוא המכשיר ולא החומר גלם, וכשמזיק את הצורה של הכלי או את המכשיר אין לחומר גלם ערך, מודים הראשונים שנחשב למזיק ולא לגרמא, ויש לעיין בדבר.

ניתן לשלוח תגובות על העלון לפקס 025023637 או לדוא"ל: beisdin@neto.net.il

"עלון המשפט" יוצא לאור על ידי "מכון מענה שמחה", © כל הזכויות שמורות